

UOT 159.9

Günel İlqar qızı Məmmədova
*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Pedaqoji psixologiya kafedrasının müəllimi
<https://orcid.org/0009-0006-5941-7611>
[https://doi.org/10.69682/azrt.2024.91\(3\).155-158](https://doi.org/10.69682/azrt.2024.91(3).155-158)*

BÖYÜK MƏKTƏB YAŞLI UŞAQLARIN ÖZÜNƏMƏNASİBƏTİNİN PSIXOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Гюнель Ильгар гызы Мамедова
*преподаватель кафедры Педагогической психологии
Азербайджанского Государственного
Педагогического Университета*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ САМООТНОШЕНИЯ ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Gunel Ilgar Mammadova
*lecturer at the department of Educational psychology of
Azerbaijan State Pedagogical University*

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF SELF-ATTITUDE IN HIGH SCHOOL AGE CHILDREN

Xülasə. Elmi məqalədə böyük məktəb yaşlı uşaqların özünəmənasibətinin psixoloji xüsusiyyətləri ardıcılıqla araşdırılmışdır. Məqalədə qeyd edilir ki, özünəmənasibət Mən konsepsiyasının əsas tərkib hissəsidir və müsbət mənada birləşən özünəhörmət, özünüqiymətləndirmə, özünüqəbuletmə, özünəinam, özünədəyər, refleksiya və autosimpatiyanın formalaşmasının əsasını təşkil edir. Məqalədə böyük məktəb yaşlı uşaqlarda özünəmənasibəti formalaşdırın tövsiyələr əksini tapmışdır.

Açar sözlər: *özünəmənasibət, özünəhörmət, özünüqiymətləndirmə, refleksiya, özünüinkişaf*

Резюме. В научной статье последовательно рассмотрены психологические особенности самоотношения детей старшего школьного возраста. В статье отмечается, что самоотношение является основным компонентом Я-концепции и составляет основу формирования самоуважения, самооценки, самопринятия, уверенности в себе, рефлексии. В статье отражены рекомендации, формирующие самоотношение у детей старшего школьного возраста.

Ключевые слова: *самоотношение, самоуважение, самооценивание, рефлексия, саморазвитие*

Summary. The scientific article consistently examines the psychological characteristics of the self-attitude of children of senior school age. The article notes that self-attitude is the main component of the self-concept and forms the basis for the formation of self-respect, self-esteem, self-acceptance, self-confidence, self-esteem, reflection and self-esteem, sympathy, which are combined in a positive sense. The article reflects recommendations that shape self-attitude in children of senior school age.

Keywords: *self-attitude, self-esteem, self-evaluation, reflection, self-development*

Özünəmənasibət problemi və onun şəxsiyyətin strukturunda rolu hazırda psixologiya elmi üçün son dərəcə aktualdır. Özünəmənasibət insan davranışının demək olar ki, bütün aspektlərinə tənzimləyici təsir göstərir, şəxsiyyətlərarası

münasibətlərin qurulmasında, məqsədlərin müəyyən edilməsində və əldə olunmasında, həmçinin böhran vəziyyətlərinin formalaşdırılması və həlli yollarında həlledici rol oynayır ki, bu da bizə onu böyük yaşlı məktəblilərin əsas

amili hesab etməyə əsas verir. Psixoloqlar haqlı olaraq şəxsiyyətin inkişafını və özünüinkişafi özünüdərketmənin inkişafı ilə əlaqələndirirlər.

Mən konsepsiyasının tərkib hissəsi kimi özünəmünasibət şəxsiyyətin inkişafının əsasını təşkil edir və özünəhörmət, autosimpatiya və özünüəlaçaltma kimi anlayışlarla müəyyən edilir. Özünəmünasibətin struktur və məzmun xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinə həsr olunmuş kifayət qədər sayda işlərə baxmayaraq özünəmünasibətin inkişaf mexanizmlərinə hələ də kifayət qədər diqqət yetirilmir. Hal-hazırda müxtəlif təhsil mühtlərində özünəmünasibətin inkişafı mexanizmlərinin işləməsi haqqında nəticə çıxarmağa imkan verən empirik məlumatların çatışmazlığı müşahidə olunur.

Hazırda təhsil və tərbiyə prosesinin humanistləşdirilməsi şəraitində özünəmünasibət, onun şəxsiyyətin inkişafında rolu psixologiya elminin və praktikasının aktual problemlərindən birinə çevrilir. Ancaq real həyatda gənclər nadir hallarda özünüinkişafetdirmə ehtiyacını dərk edirlər.

Özünəmünasibət fərdin emosional məhsuludur, tamamilə onun subyektinə aid olsa da onun erkən uşaqlıqda formalaşması valideynlərin, müəllimlərin və həmyaşıdların xarici qiymətləndirmələrindən ayrılmazdır. Özünüdərketmənin inkişafı psixoloji bir fenomen kimi özünəmünasibətdən, bu və ya digər dərəcədə əks-əlaqədən asılıdır. Özünəmünasibətin emosional-dəyər sisteminin əsasını əhəmiyyətli insanlarla, ilk növbədə valideynlərlə emosional münasibətlərin həyat təcrübəsi təşkil edir. Bu qiymətləndirmə deyil, daha çox özünəmünasibət tərzii, şəxsiyyətin formalaşması prosesində formalaşan ümumi həyatı münasibətidir. Bu sistem "Mən-Mən" in müqayisəsi çərçivəsində qiymətləndirmənin subyekt daxili səviyyəsində formalaşır və şəxsi keyfiyyətlərin qiymətləndirilməsində özünə qarşı qoyduğu tələblərə uyğunluq dərəcəsini əks etdirir. Belə olan halda özünüqiymətləndirmə "bəyəndim və ya bəyənmədim" prinsipinə uyğun olaraq həyata keçirilir və "mən yaxşıyam" "mən özümdən daha yaxşıyam" ilə eynilik təşkil edir. Emosional özünəmünasibətin mahiyyət etibarilə fərddən kənar qiymətləndirici əsasları yoxdur.

Şəxsiyyətin normal fəaliyyətində özünəmünasibətin aparıcı rolunu qeyd edən psixo-

loqlardan: L.S. Vıqotskiy, İ.S. Con, S.R. Pantilev, A.M. Prixojan və başqalarının fikrincə, özünəmünasibət orta məktəb şagirdinin özünüdərketmə strukturunun aparıcı komponentidir. Bu onun şüurunda yeni psixoloji formalaşmaların - özünə, başqalarına və cəmiyyətə əks olunmasının inkişafını müəyyən edir.

Pedaqoji-psixoloji ədəbiyyatın nəzəri təhlili göstərdi ki, yerli və xarici psixologiyada özünəmünasibət daha çox özünüdərketmənin emosional komponenti kimi qəbul edilir ki, bu da bir tərəfdən özünüdərəkə əsaslanır, digər tərəfdən isə özünüənzimləmə, özünüaktuallaşdırma və özünüinkişafetdirmənin formalaşması üçün əsas ilkin şərtlərdəndir.

Emosional-dəyərli özünəmünasibət insanın özünün başqaları ilə qarşılıqlı əlaqəsi nəticəsində yaranır. İddia olunur ki, özünüinkişafın şərtlərindən biri müxtəlif əksətdirmə növlərinin stimullaşdırılması, özünəhörmət, özünüqiymətləndirmə, özünüqəbuletmə, fəaliyyətinin subyekti kimi özünə inamın formalaşmasına kömək etməkdir.

Özünəmünasibət "Mən" konsepsiyasının əsas tərkib hissəsidir və müsbət mənada birləşən özünəhörmət, özünüqiymətləndirmə, özünüqəbuletmə, özünəinam, özünədəyər, refleksiya və autosimpatiyanın formalaşmasının əsasını təşkil edir. Adekvat formalaşmış özünəmünasibət böyük yaşlı məktəblilərin subyektivliyinin formalaşmasında mühüm məqamlardan biridir ki, bu da onların həyatda özlərini uğurlu özünüdərək etmələrinə səbəb olur. Özünəmünasibət dinamik formalaşmadır, özünüdərək anından davamlı olaraq formalaşır və inkişaf edir. Şəxsiyyətin mülkyyəti kimi özünəmünasibət onun həyat və fəaliyyətinin məqsədləri, dəyərönləri ilə sıx bağlıdır və onun birliyinin formalaşmasında və sabitləşməsində ən mühüm amildir. Sabit şəxsiyyət xüsusiyyəti olmaqla özünəmünasibət digər şəxsiyyət xüsusiyyətləri, xüsusən də iradə ilə sıx bağlıdır. O, fərdin psixoloji xüsusiyyətlərinin bütöv bir sisteminin məzmununun, strukturunun və təzahür formalarının inkişafına təsir göstərir.

Özünəmünasibət şəxsiyyətin vacib və ayrılmaz elementidir. Bu, onun özü haqqında bildiyi və ya kəşf etdiyi şeylərə münasibətinin əksini təmsil edir. Özünəmünasibət insan davranışına, uyğunlaşma metoduna, ünsiyyətə təsir göstərir ki, bu da bu fenomenin öyrənilməsini,

xüsusən də böyük məktəb yaşının öyrənilməsini xüsusilə aktual edir. Böyük məktəb yaş dövründə özünəmənasibət özünüdərkətmənin fəal inkişafı onun əks olunması ilə xarakterizə olunur. Özünəmənasibət yetkin bir şəxsiyyətdə özünün dəyər ehtiyacı sahəsinin strukturunu bilməklə formalaşır və düzəldilir. Bundan əlavə, böyük məktəb yaş dövründə "xarici" rəy özünəmənasibəti düzəltmək üçün ən əhəmiyyətlidir; Özünəmənasibəti düzəltmək üçün ən uğurlu olan gənclik yaş dövründə adekvat və vahid "Mən" konsepsiyasının formalaşması həm ətrafdakı insanların, həm də həmyaşlıqların münasibətindən çox asılıdır. Məktəblinin həmyaşlıqları qrupunda olması, orada tanınması və qəbul edilməsi çox vacibdir [7].

Böyük yaşlı məktəblilər öz şəxsiyyətinin istədiyi imicini yaratmağa meyllidir, müəyyən bir standartla yaxınlaşmaq üçün qarşısına müxtəlif məqsədlər qoyur və eyni zamanda özünü həmyaşlıqları ilə fəal şəkildə müqayisə edir ki, bunlar özünəhörmətə, özünüqiymətləndirməyə, özünüqəbul etməyə, özünəinamə təsir göstərir, eləcə də o, məktəbli şəxsiyyətində özünəmənasibət komponentlərinin bir qütbədən digərinə dəyişməsinə səbəb olur. Bu zaman onun haqqında ətrafdakıların rəyi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu yaş dövrü bədənin bütün psixofizioloji sistemlərinin yenidən qurulması, aparıcı fəaliyyətlərdəki dəyişikliklər və inkişafın sosial vəziyyəti baxımından keçid və kritikdir [3]. Bu yaş dövründə özünəmənasibət şagirdin özünüdərkətinin mərkəzi formalaşmasıdır, onun yaşla bağlı xüsusiyyətlərini, ümumi sosial uyğunlaşmasını təyin edir, davranış və fəaliyyətinin tənzimləyicisidir. Bir sözlə, özünəmənasibət xarakterin strukturunu tamamlayır, onun bütövlüyünü təmin edir, özünü- tənzimləmə və özünüidarə etmə funksiyasını yerinə yetirir, fərdin daxili birliliyinin formalaşmasına kömək edir.

Psixoloq İ.S. Kon özünəmənasibəti "Mən obrazı" sistemində xüsusi münasibətin emosional komponenti, insanın özünə qarşı münasibətində (təsdiq/təsdiqləmə) ifadə olunan şəxsi dəyər mühakiməsi kimi müəyyən edir. Yəni fərd özünü nə dərəcədə bacarıqlı, əhəmiyyətli, uğurlu və layiqli hesab edir [2]. Fərdin yüksək səviyyədə özünəmənasibəti onun fəaliyyətdə ən böyük fəallığı və məhsuldarlığı, yaradıcılıq imkanlarının reallaşması üçün şərt rolunu oynayır,

hisslərinin ifadə azadlığına, ünsiyyətdə özünü- ifadə səviyyəsinə təsir göstərir. Hər bir subyektin özünəmənasibəti müəyyən keyfiyyət spesifikasiyinə malikdir. Bu spesifikasiyyət özünəmənasibətin emosional tonunda və semantik məzmununda ifadə olunur. Bəzi fərdlər üçün qlobal özünəmənasibət ilk növbədə, özünəhörmət şəklində yaşana bilər, bəziləri üçün isə simpatiya və ya özünüsevme şəklində özünü göstərə bilər. Özünəmənasibət müəyyən emosional ölçülər siyahısına uyğun olaraq emosional təzahürlərin məcmusu kimi qurulmur, əksinə müəyyən semantik rəng və ya emosional tonla bu və ya digər xüsusi formada (modallıqda) təəssüm olunur. Müasir psixologiyada özünəmənasibət anlayışı "Mən" in şəxsi mənasının şüurunda birbaşa təmsili kimi qəbul edilir. Burada insanın özünəmənasibəti onun öz keyfiyyətlərini özünüdərkətmə motivləri ilə müqayisəsi prosesində yaranan kimi başa düşülür [9].

Böyük yaşlı məktəblinin özünəmənasibətinin psixoloji xüsusiyyətləri onun şəxsiyyətinin inkişafında xüsusilə əhəmiyyətlidir, çünki məhz bu zaman gənc özünü axtarmağa başlayır, çünki adekvat və müsbət özünəmənasibətin formalaşması təkə şəxsiyyətin inkişafında deyil, həm də onun sosial toxunulmazlığının formalaşmasında mühüm mərhələdir. Böyük məktəb yaşlı uşaqlarda özünəmənasibəti formalaşdırmaq üçün aşağıdakı tövsiyələrə əməl edilməsini məqsədəuyğun hesab edirik:

1. Valideyn-gənc münasibətlərinin optimallaşdırılması. Orta məktəb şagirdinin fərdi psixoloji xüsusiyyətlərinə hörmət, işlərinə və fəaliyyətinə maraq, nailiyyətlərinə inam mühtində olması, eləcə də valideynlər tərəfindən tərbiyəvi təsirlərdə tələbkarlıq və ardıcılığın gözənilməsi çox vacibdir.

2. Orta məktəb şagirdinin fərdi təcrübəsinin genişləndirilməsi və zənginləşdirilməsi. Fəaliyyət nə qədər çoxşaxəli, aktiv müstəqil hərəkətlər üçün imkanlar nə qədər çox olarsa, onun qabiliyyətlərini yoxlamaq və özü haqqında təsəvvürlərini genişləndirmək imkanları bir o qədər çox olar.

3. Təcrübələrinizin və hərəkətlərinizin nəticələrini təhlil etmək bacarığının inkişafı. Orta məktəb şagirdində çətinliklərin öhdəsindən gələcəyinə, yaxşı uğurlar qazanacağına və hər

şeyin onun üçün yaxşı nəticə verəcəyinə onlarda inam yaratmaq lazımdır.

4. Böyük yaşlı məktəblilərdə özünütəsdiqin, özünəinamin yüksəldilməsi və onların inkişafı (məsələn, “Mənim özüm haqqında fikirlərimi təkmilləşdirmək hüququm var).

5. Əldə edilmiş nəticələrə əsasən orta məktəb şagirdlərində özünəmunasibətin müsbət təzahürləri ehtimalını artıran məqsədyönlü **təlimlər sisteminin hazırlanması** çox vacibdir.

Problemnin aktuallığı. Elmi məqalədə böyük məktəb yaşlı uşaqların özünəmunasibətinin psixoloji

xüsusiyyətlərinin araşdırılmasına zəruri tələbatın olması aşkarlanır.

Problemnin elmi yeniliyi. Məqalədə özünəmunasibətin psixoloji mahiyyəti açıqlanır, böyük məktəb yaşlı uşaqların özünəmunasibətinin psixoloji xüsusiyyətləri, mərhələləri tədqiq edilir.

Problemnin praktiki əhəmiyyəti və tətbiqi. Tədqiqatın nəticələrindən praktik psixoloqların, sosial pedaqoqların və məktəb müəllimlərinin fəaliyyətində orta məktəb şagirdləri arasında özünütəhsil işinin təşkilində və özünəmunasibətin formalaşdırılmasında istifadə edilə bilər.

Ədəbiyyat:

1. Лидерс, А.Г. Психологический тренинг с подростками: Учебное пособие для студ. высш. учеб. Заведений. / А.Г. Лидерс. -М.: Издательский центр «Академия», -2013. -130 с.
2. Мантимова А.В. Формирование личности в старшем пубертатном возрасте // Наука. Мысль. - 2016. - № 9. - с. 38-42.
3. Мантимова А.В. Динамика самооценки эффективности тренинга коммуникативных навыков старшими подростками как индикатор процесса социально-психологической адаптации. Психология XXI столетия // Сб. по материалам ежегодного Международного Конгресса «Психология XXI столетия» (Ярославль, 13–15 мая 2016) / Под ред. Козлова В.В. – Ярославль, ЯрГУ, МАПН, -2016 – с. 273-277.
4. Чевачина А.В. Самоотношение как значимый компонент развития личности // Менеджмент качества образования в условиях обновляющейся России: сб. науч. ст. - Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. экон. ун-та, -2011. – Вып. 5. – С. 320-325.

E-mail: gunel1505@gmail.com

Redaksiyaya daxil olub: 24.06.2024